

trendovi promjena u seoskim područjima zapadnih zemalja*

**brendan
mc namara**

eez,
bruxelles, belgija

U ovom prilogu autor analizira karakteristične socijalno-ekonomske fenomene koji su se u posljednjem razdoblju desili u seoskim područjima razvijenih zapadnih zemalja.

Posebnu pažnju autor posvećuje povećanju stanovništva u seoskim regijama Zapadne Evrope i SAD, koje je uslijedilo u sedamdesetim godinama, a nakon depopulacije u pedesetim i šezdesetim. Razlozi su tome: kriza gradskog života, napredak u komunikacijama, ekipiranje sela elementima gradskog standarda, disperzija industrije u seoska područja, povlačenje imućnijih umirovljenika na poljoprivredna imanja i slično. Taj obrat u demografskim trendovima nameće velike probleme u razvitku seoskih područja, u pogledu zapošljavanja, infrastrukture, usluga.

Autor, nadalje, analizira trendove u samoj poljoprivrednoj proizvodnji, koji se ogledaju u smanjenju broja poljoprivrednog stanovništva i s tim u vezi porastu produktivnosti rada u poljoprivredi. Porast dohotka poljoprivrednika u zapadnoevropskim zemljama pretežnim je dijelom posljedica porasta obrađivane površine po radniku, a manjim je dijelom posljedica intenzifikacije proizvodnje. Sve su promjene u poljoprivredi tih zemalja bile pod utjecajem zajedničke politike Evropske zajednice.

Autor razmatra probleme dislokacije industrije u seoske sredine, probleme razina života u seoskim područjima, ekološke aspekte promjena i sl. Na kraju naznačavaju se perspektive razvoja sela u idućem razdoblju.

primljeno svibnja 1982.

—→ (1) Evoluciju seoskih područja treba smjestiti u kontekst brzog ekonomskog razvoja zapadnih zemalja u razdoblju poslije rata. Pošto je ekonomski rast zahvatio i seoska područja, udio poljoprivrede u privredama raznih zemalja osjetno se smanjio, a bitnu korist od razvitka izvukla su urbanizirana područja u kojima je smještena

* Ovaj je prilog znatno skraćena verzija referata što ga je autor podnio na simpoziju **Evolution rurale et question publique**, održanom u organizaciji OCDE u Parizu 19—22. listopada 1981 (Prim. Redakcije).

industrija i usluge. Zapravo, ako se izuzme politika garantiranih poljoprivrednih dohodaka i restrukturacije gospodarstava, može se reći da je strategija razvitka u velikoj mjeri bila centrirana na urbana područja.

Nova orijentacija nacionalnih ekonomija, koja je uslijedila u sedamdesetim godinama, osobito nakon naftne krize 1973–74, te visoke stope inflacije, kao i povećanje nezaposlenosti koje se pojavilo u urbanim područjima, izazvali su nove probleme u seoskim područjima.

stanovništvo i radna snaga

Ne raspoložemo ujednačenim podacima o demografskim promjenama u ruralnim područjima zemalja OCDE. Ipak, potrudili smo se da u tabeli 1 pokažemo evoluciju seoskog stanovništva u različitim zemljama u intervalima od pet godina od 1950. Iz tih dosta sumarnih podataka proizlazi da je seosko stanovništvo kontinuirano opadalo u mnogim zemljama OCDE-a negdje od 1970.¹ Velika Britanija važan je izuzetak u toj tendenciji.

(2) Osobito veliko smanjenje seoskog stanovništva zabilježeno je u slijedećim zemljama: Island (– 10% na godinu), Novi Zeland (–3%), Norveška (–2,6%), Švedska (–2,4%), Francuska (–2,3%), Japan (–1,8%) i Španjolska (–1,2%). Karakteristična crta te evolucije jest smanjenje broja djece (do 14 godina) i osoba u radnoj dobi (15 do 59 godina). Seoska populacija i u dobi do 14 godina smanjila se po stopi od 3,8% na godinu između 1955. i 1975. u Japanu, i po stopi od 3,6% na godinu između 1960. i 1975. u Švedskoj. U skupini osoba u radnoj dobi, najveće je smanjenje zabilježeno u Norveškoj (–3,1%), Švedskoj (–2,8%), Novom Zelandu (–2,8%) i u Francuskoj (–2,4%). Općenito uzevši, u zemljama gdje se seoska populacija jako smanjila, više je opalo muško nego žensko stanovništvo.

(3) Kao što se vidi iz tabele 1, ima znakova preokreta početkom 70-ih godina. Tako su se u Irskoj i u Italiji migratorne tendencije uvelike preokrenule u 70-im godinama. Prvi puta nakon jednog stoljeća, Irska je zabilježila povećanje broja seoskog stanovništva, dok su isključivo seoske regije južne Italije smanjile migratorni deficit a u nekim od njih došlo je do pozitivnog migracijskog salda. U Grčkoj, Portugalu i Španjolskoj u toku 70-ih godina uočena su slična kretanja. Počevši od 1975. neto migracije prema Grčkoj i Španjolskoj svake su godine pozitivne. To je dijelom rezultat velikih migratornih tokova radnika koji se vraćaju iz centralnih evropskih regija (Francuske, Njemačke). U slučaju Portugala nakon osjetnog preokreta migracijskog salda (+ 333.000) u godini 1975, koji je također rezultat povratka radnika, migracijski je saldo ostao neznatno negativan (–0,2% stanovnika).

(4) Preokret ruralnog eksodusa 70-ih godina zabilježen je i u drugim zemljama, posebno u SAD, gdje je u jednom broju seoskih re-

1) Za neke zemlje podaci se odnose na različite godine pa su očigledno inkompatibilni, što se u nekim slučajevima može objasniti promjenama u definiciji urbanih regija između dva popisa.

Tabela 1

Seosko stanovništvo oko godine: 1950, 1955, 1960, 1965, 1970. i 1975.

	— u tisućama					
	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Kanada	5.192	5.366	5.538	5.288	5.157	5.626
SAD	54.056	—	54.042	—	53.887	—
Japan	—	38.983	34.085	31.356	29.237	26.972
Australija	—	1.888	1.872	1.920	1.824	1.898
Novi Zeland	896	977	873	847	534	532
Austrija	3.523	—	3.538	—	3.590	—
Belgija	—	—	3.087	—	—	—
Danska	—	—	1.188	1.493	1.636	—
Finska	2.727	—	1.959	—	2.258	—
Francuska	—	—	17.098	—	14.903	14.211
SR Njemačka	nema raspoloživih podataka					
Grčka	4.825	—	4.761	—	4.102	—
Island	—	—	96	—	—	—
Irska	1.733	1.613	1.519	1.465	1.423	—
Italija	—	—	26.455	—	—	—
Luksemburg	—	—	119	123	107	—
Nizozemska	—	—	2.288	—	2.870	3.176
Norveška	2.224	—	1.841	—	1.319	—
Portugal	5.806	—	6.873	—	—	—
Španjolska	11.041	—	17.438	—	15.408	—
Švedska	3.699	—	2.042	1.754	1.502	1.419
Švicarska	2.995	—	2.644	—	2.656	—
Turska	—	—	—	—	21.656	—
Velika Britanija	9.908	—	11.421	—	12.777	—
Jugoslavija	—	13.284	13.847	13.285	12.608	—

Izvor: Demografski godišnjaci Ujedinjenih Nacija.

gija došlo do demografskog i gospodarskog rasta. Između 1970. i 1980. stanovništvo je u nemetropolitanskim zonama SAD poraslo za 8,4 milijuna osoba. Ukupno uzevši, udio neto imigracija iz metropolitanskih zona i inozemstva iznosio je najmanje 4 milijuna osoba. Ta je brojka u opreci s neto emigracijom od -2,8 milijuna iz seoskih područja u toku 60-ih godina. Općenito uzevši, sve regije SAD u kojima prevladavaju mali gradovi i seoska naselja, imale su demografski uspon.² Demografska progresija bila je brža na Zapadu,

2) Vidjeti »Rural and Small Town Population Change 1970—1980« od Colvin L. Beale (U. S. Department of Agriculture, 1981).

gdje je porast populacije dosegao 32% u toku proteklog desetljeća. Analiza migratornih tokova u SAD pokazuje da se taj obrat tendencija ne može objasniti fenomenom anarhičnog širenja gradova i da je utjecaj blizine urbanih zona u znatnoj mjeri iščezao.³ Promjena koja se desila u demografskom rastu u SAD objašnjava se djelomično približavanjem ruralnih i urbanih zona što je rezultat napretka u komunikacijama i razvitka manufakturnih industrija u brojnim regijama. Jedan drugi faktor odigrao je ulogu u mijenjanju američkog načina života, a vezan je uz preseljavanje u seoska područja sve većeg broja starijih relativno imućnih osoba i osoba koje su uzele raniju mirovinu. Tome treba dodati činjenicu da se određen broj stanovnika s visokim dohocima sve više orijentira prema rekreativnim aktivnostima. Migracije prema ruralnoj Americi djelomično se mogu objasniti manjim porezima i nižim životnim troškovima u seoskim područjima.⁴

(5) Posljedice nedavnih promjena u demografskoj evoluciji jesu značajne. »Zadržavanje« stanovnika – osobito mladih – u seoskim, tradicionalno slabim područjima pomaže da, s jedne strane, ojača demografsku strukturu tih regija i za njih predstavlja značajan izvor gospodarskog dinamizma. S druge strane, brojne dominantno ruralne regije, čija je ekonomija već duže vrijeme oslabljena, nemaju dovoljno snage da se suoče s povećanim stanovništvom i zbog toga imaju mnogo poteškoća da održe postojeći dohodak po stanovniku. Uz ostalo, obrat migratornih tendencija implicira promjenu dobrog sastava stanovništva, što uzrokuje novu potražnju javnih i privatnih usluga (škola, stanova, javnih servisa). U slučaju SAD, primjećeno je da su organi vlasti u seoskim područjima vrlo slabo pripremljeni za poduzimanje mjera poboljšanja ili pak opskrbu uslugama koje omogućavaju efikasno upravljanje rastom.

»Za vrijeme više od dvadeset godina, mi smo koncipirali politiku ruralnog razvitka uglavnom kao odgovor na demografsko nazadovanje i ekonomsku stagnaciju. Međutim, nepredviđeni jaki rast može također stvoriti probleme u ruralnim područjima. U obadva slučaja lokalne institucije treba da se prilagode veličini i sastavu stanovništva i ekonomskoj bazi kolektiviteta.«⁵

(6) Treba zabilježiti jedan drugi učinak demografskih promjena. Uslijed opadanja stopa nataliteta desio se demografski zastoj u 70-im godinama,⁶ koji je za posljedicu imao smanjenje stanovništva u Saveznoj Republici Njemačkoj (–2,9 promila na godinu od 1974. do 1979.), u Velikoj Britaniji (–0,5 promila), u Švicarskoj (–0,3 promila), u Austriji i Luksemburgu (–0,1 promila). Posljedica uspo-

3) Vidjeti: **The Changing Demographic and Economic Structure of Non-metropolitan Areas in the United States**, od. K. F. McMarthy i P. A. Morrisson-Rand Corp., 1978.

4) Vidjeti: »Implications of the Dual Economy for Community Change« od R. T. Averitt (u **Non-metropolitan Growth and Community Change**, izdanje G. F. Summers i A. Selvick, 1979).

5) Vidjeti: **Social and Economic Trends in Rural America** — Rural Development Background Paper, The White House, 1979; u nastavku citirano kao **Rural America**.

6) Irska predstavlja glavni izuzetak od te tendencije.

renog ili nultog rasta stanovništva jest slabljenje potražnje za prehrambenim proizvodima, što također treba uzeti u obzir kada se razmišlja o budućem razvitku poljoprivrednih aktivnosti.

(7) Očigledna posljedica poljoprivrednog razvitka jest neprestano smanjenje broja radne snage u poljoprivredi. Dok se između 1965. i 1979. ukupna zaposlenost u zemljama OCDE-a povećala od 277 na 316 milijuna radnih mjesta (+14%), broj radnika u poljoprivrednom sektoru opao je sa 49 na 34 milijuna ili za 30%.⁷ Godišnje stope opadanja broja poljoprivrednika bile su veće od 4% u slijedećim zemljama: Japanu, Austriji, Belgiji, Finskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Grčkoj, Luksemburgu. Smanjio se ne samo broj najamne poljoprivredne radne snage nego i šefova gospodarstava te članova njihovih obitelji. Usprkos očitom smanjenju broja radnika zaposlenih u poljoprivredi, u mnogim je zemljama još uvijek velik udio poljoprivredne aktivne populacije: 28% u Portugalu, 27% u Grčkoj, 20% u Irskoj, a čak 54% u Turskoj.

(8) Jedna od karakterističnih pojava u pretežno poljoprivrednim zonama, osobito u onima s niskom produktivnošću, jest nedovoljna uposlenost poljoprivrednika. U cijeloj Evropskoj zajednici više od 40% gospodarstava ne može zaposliti više od jedne jedinice rada. Latentna nezaposlenost posebno je značajna u Italiji i u nekim regijama Francuske.⁸

Ukupno je nedovoljno uposleno 1,5 milijun talijanskih poljoprivrednika, od čega 860.000 u Mezzogiornu. Fenomen skrivene nedovoljne uposlenosti u ruralnim regijama također postoji u Grčkoj, a još više u Španjolskoj i Portugalu. Veliki problem proizlazi iz činjenice da znatan broj malih gospodarstava koriste stari farmeri: šefovi gospodarstava stariji od 65 godina predstavljaju 21% svih šefova gospodarstava Evropske zajednice. Općenito se može reći da ruralne regije s velikim udjelom starih poljoprivrednika imaju slabi rast poljoprivredne proizvodnje, jer mnogi poljoprivrednici nemaju ni kapaciteta, ni neophodne motivacije da povećaju svoju proizvodnju.

(9) Na netom spomenuti fenomen vezana je poljoprivreda s djelomičnim vremenom. Mada nepreciznost definicije koje se odnose na taj tip aktivnosti u selu otežava međunarodne usporedbe, jedna skorašnja studija OCDE-a pokazuje da se poljoprivreda s djelomičnim vremenom razvila poslije rata.⁹ Ona je osobito značajna u Austriji, Njemačkoj, Norveškoj, Švicarskoj, Japanu i u SAD: u svim tim zemljama 40% i više poljoprivrednika stječe glavni dohodak od nepoljoprivredne aktivnosti. U Japanu čak 62% poljoprivrednika ulazi u

7) Na razini regija Evropske zajednice, stopa poljoprivredne zaposlenosti iznimno je visoka na zapadu Francuske i u Centralnom masivu, kao i u regijama talijanskog juga, (Vidjeti: **Regije Evrope**, Evropska komisija, 1981, COM (80) 816 Final., str. 68.)

8) Podaci o nedovoljnoj zaposlenosti u poljoprivredi Irske nisu nam dostupni, ali je problem sigurno ozbiljniji na zapadu zemlje. Pojam »latentne« nezaposlenosti težak je za objašnjavanje i može se smatrati kao artifičijelan kada ga definiramo u funkciji kapaciteta da osigura godišnji prihod određenom broju jedinica radne snage. Ipak je to najadekvatnija mjera kojom raspoložemo da bismo procijenili skrivenu zaposlenost u poljoprivredi.

9) **Poljoprivreda s djelomičnim vremenom u zemljama OCDE**. Paris. 1978.

tu kategoriju, a samo je 12,5% poljoprivrednika s punim radnim vremenom. Statistike koje se tiču zemalja Evropske zajednice pokazuju da u cijeloj zajednici 44% zemljoradnika posvećuje manje od polovice svog vremena radu na gospodarstvu i da samo 36% zemljoradnika obrađuje svoja imanja puno radno vrijeme.¹⁰ Mogućnost da se stekne nepoljoprivredno radno mjesto u seoskim područjima jako je porasla zahvaljujući industrijalizaciji i širenju usluga. Poboljšanje sredstava transporta omogućuje poljoprivrednicima da lakše dođu **do svog radnog mjesta**, a da istovremeno produže svoje poljoprivredne aktivnosti. Zapravo, znatan udio poljoprivrednika s djelomičnim vremenom nalazimo u zonama gdje je poljoprivredni dohodak relativno nizak i koje su dosta blizu industrijskim i urbanim centrima, pa im to omogućuje da dnevno putuju na posao.

ekonomska i tehnička evolucija

(10) Najznačajnija crta poslijeratnog ruralnog razvitka zapadnih zemalja jest duboka preobrazba načina poljoprivredne proizvodnje. Dok je poljoprivredna proizvodnja svugdje povećana, udio poljoprivrednog sektora u ekonomiji je opao. U zemljama Evropske ekonomske zajednice udio poljoprivrede smanjio sa od 6,9% u 1961. na 3,8% u 1971. Uostalom, u istom razdoblju udio agroindustrijskih sektora također je opao: od 6,4% na 4,2%.¹¹ Opća tendencija u poljoprivrednoj proizvodnji, koja je zapažena u zemljama EEZ¹² i u SAD, jest specijalizacija proizvodnje i evolucija prema velikim jedinicama proizvodnje. Povećanje proizvodnosti vezano je uz ekonomiju obujma koja je postignuta s pomoću mehanizacije i većeg korištenje kupljenih biokemijskih inputa. U nekim zemljama desio se značajan rast poljoprivrednih poduzeća industrijskog tipa. Možemo spomenuti primjere uzgoja industrijskih kultura pod staklenicima i uzgoja stoke u Nizozemskoj i Belgiji. Fiksni kapital u poljoprivredi povećao se u razdoblju stagnacije investicija u drugim sektorima: od 1973. do 1978. udio fiksnih investicija u poljoprivrednoj proizvodnji povećao se od 24% na 34% u Njemačkoj, od 23% na 29% u Nizozemskoj, od 16% do 20% u Italiji i od 18% na 22% u Francuskoj.¹³

(11) U razdoblju 1964–1977, dohodak po poljoprivrednom radniku (mjereno novostvorenim bruto vrijednošću VAB) po jedinici godišnjeg rada (UTA) rastao je u šest zemalja članica EEZ godišnjom stopom od 5,5%. Otprilike 1/4 tog porasta ostvarena je zahvaljujući intenzifikaciji poljoprivredne proizvodnje, dok je ostalo povećanje postignuto zahvaljujući povećanju obrađivane površine po radniku, a vezano je uz činjenicu da je veliki dio aktivnog stanovništva napustio

10) Godišnji izvještaj (1980) Evropske komisije o situaciji u poljoprivredi Zajednice.

11) Vidjeti **Izvještaj 1980 o situaciji u poljoprivredi u Zajednici**. Evropska komisija, 1981.

12) Studija: **Regionalni efekti zajedničke poljoprivredne politike**, realizirana od P. Henryja za potrebe Evropske komisije, 1980 (studija ERPAC). Podaci u ovom odjeljku uglavnom su preuzeti iz studija ERPAC.

13) **Izvještaj o poljoprivredi**. EEZ. 1980. **op. cit.**

poljoprivredu.¹⁴ Odnos između te dvije veličine jako je varirao od jedne do druge zemlje; strukturalna je komponenta bila vrlo izražena u Francuskoj, Belgiji, Njemačkoj i Luksemburgu, dok je komponenta intenzifikacije proizvodnje prevagnula u Nizozemskoj, a manje u Italiji.

(12) Sve promjene u poljoprivredi bile su pod jakim utjecajem zajedničke poljoprivredne politike Evropske zajednice, posebno pod utjecajem sistema garancija vezanih uz garanciju zajedničkog tržišta. Mada je ta politika dala brojne pozitivne rezultate – poboljšanje količine i kakvoće prehrambenih proizvoda, porast proizvodnosti, održanje zaposlenosti u okvirima diktiranim povećanjem proizvodnosti, garancije resursa i sigurnosti opskrbljivanja – možemo je kritizirati u nekoliko točaka.¹⁵ U prvom redu, odsutnost efikasnih mehanizama za prilagodbu proizvodnje potražnji uzrokovala je znatne viškove, osobito mlijeka. Druga opaska jest da organizmi zajedničkog tržišta favoriziraju najkrupnije proizvođače, izazivaju socijalne nejednakosti i pogoršavaju regionalne disparitete. Može se također primijetiti da su sredstva strukturalne akcije neprimjerena i da je njihovo financiranje nedovoljno. Konačno, financijski teret zajedničke poljoprivredne politike na zajednički budžet ocjenjuje se kao pretjerani i nejednako raspodijeljen po pojedinim zemljama.

(13) Ubrzani ekonomski razvitak mnogih evropskih urbanih centara poslije rata u velikoj je mjeri vezan uz rast proizvodnje i industrijsku zaposlenost, a kretanje radne snage teklo je od ruralnih prema urbanim zonama. U 50-im i 60-im godinama, usporedo s rastom svijesti o problemima pretjerane koncentracije privrede i stanovništva u velike gradove, a vodeći računa o rastu cijena terena za industriju, u brojnim su zemljama aktivnije poduzimane mjere za disperziju industrije. Tome treba dodati poboljšanje infrastrukturnog aparata – osobito sredstava transporta – u najviše pogođenim ruralnim regijama.

U stvarnosti, veliki su gradovi promijenili karakter, a poduzeća napuštaju prenaseljene centre da bi se smjestila u zelenim predjelima predgrađa ili u novim naseljima blizu velikih gradova. Tako se desilo širenje periurbanih zona u seoska područja. U SAD se brzo kretanje populacije od urbanih prema neurbanim zonama može pripisati infiltraciji industrije koja je napustila velike urbane zone. Taj se fenomen djelomično može objasniti napretkom metoda serijske proizvodnje i tehnikama kontinuirane fabrikacije koje zahtijevaju značajne kapitale i veliku potrošnju energije, a nekvalificirana i polukvalificirana radna snaga pri tome predstavlja ključni ljudski faktor. Za razliku od ranijih faza razvitka proizvodnje koje su se bazirale na visokoj razini kvalificiranosti, koju se uobičajeno nalazilo u urbanoj sredini, najnovije metode proizvodnje više o tome ne ovise. Ana-

14) Novostvorena bruto vrijednost po jedinici godišnjeg rada = novostvorena bruto vrijednost po korištenoj poljoprivrednoj površini × korištena poljoprivredna površina po jedinici godišnjeg rada: ili

$$\text{rada: ili } \frac{\text{VAB}}{\text{UTA}} = \frac{\text{VAB}}{\text{SAU}} \times \frac{\text{SAU}}{\text{UTA}}$$

15) Vidjeti: **Refleksije o zajedničkoj poljoprivrednoj politici**, Saopćenje komisije prezentirano Savjetu 8. 12. 1980. (Bilten EEZ — Dodatak 6/80).

liza¹⁶ evolucije stanovništva od 1950. do 1970. i u 30 glavnih gradova SAD pokazuju da je od 1950. stanovništvo stalno opadalo u 11 najstarijih industrijskih gradova koji nisu mogli osigurati vidljiv porast industrijske zaposlenosti. Industrije s najvišom tehnologijom – elektronika, znanstveni instrumenti, transportni materijal, plastika – u značajnoj su se mjeri preselili iz tradicionalnih industrijskih regija sjevera SAD prema manje urbaniziranom Jugu.¹⁷

(14) Može se postaviti pitanje o tome koja je uloga industrije u ruralnom razvitku. Kao što smo prije naznačili, industrijski je razvitak u prošlosti smatran kao solucija za probleme depopulacije sela. Prevladavala je ideja da industrija na poljoprivrednoj osnovi predstavlja najpovoljniju strategiju industrijalizacije. Nije bilo nikakve sumnje da racionalizacija agroindustrije – pridodavanjem prerađivačkih aktivnosti – nudi značajne prednosti poljoprivrednicima i seoskoj zajednici. Ipak, isključivi razvitak prerađivačke industrije koja funkcionira na vrlo kompetitivnom tržištu, ima sezonski karakter te nudi samo ograničeni broj radnih mjesta i ne omogućuje rad stanovništvu koje nije neophodno u poljoprivrednoj proizvodnji. Dosta tradicionalistički pristup koji se bazira na korištenju lokalnih prirodnih resursa nije lišen osnova. Međutim, tako se riskira odvratanje pažnje upravljača od činjenice da uslijed poboljšanja transporta, implantacija moderne industrije mnogo manje nego nekad ovisi o primarnim materijalima. Jedno ispitivanje široke lepeze industrijskih poduzeća smještenih u ruralne regije Irske pokazuje da primarna materija ili lokalna tržišta igraju vrlo slabu ulogu pri uvođenju novih industrija.¹⁸

(15) Jedno drugo pitanje odnosi se na utjecaj industrije na mali grad ili selo u kojem se ona etablira. Istraživanja obavljena u Francuskoj¹⁹ spominju ove učinke industrijalizacije:

– promjenu strukture lokalnog tržišta rada, industrija zamjenjuje tradicionalni tercijarni sektor kao glavni faktor zapošljavanja;

– jačanje tercijarnih aktivnosti može zadovoljiti potrebe novih klasa zaposlenih koje imaju veće zahtjeve i prihvaćaju modele urbanih potrošačkih centara;

– riskira se urbanizacija (u obliku traka) od centra prema okolini, jer su lokalne vlasti više ili manje pripremljene da nove industrije integriraju u tradicionalni ruralni okvir;

16) J. D. Norton, citirano u **Averitt, op. cit.**

17) Suprotno tome, podaci DUN-a i Bradstreeta otkrivaju da je malo američkih poduzeća promijenilo lokaciju između 1970. i 1975. Geografske varijacije zaposlenosti u industriji vezane su uglavnom uz nastanak poduzeća, uz zatvaranje i rast postojećih instalacija. Budući da su poduzeća u neurbanim zonama relativno mlađa, i da je njihova produktivnost veća, te su regije poboljšale svoju situaciju u domeni zapošljavanja u toku 70-ih godina.

18) **Izveštaj Irskog ureda za Industrijski razvoj iz 1979 (Irish Industrial Development Authority)** pokazuje da od 18,2 milijuna livri subvencija za nove industrije u određenim zonama — koje otprilike odgovaraju ruralnim regijama zapada Irske — veliki dio od te ukupne kvote odnosio se na širok raspon netradicionalnih proizvoda, počev od farmaceutskih do preciznih instrumenata i elektronike, mikrokompjutora i sportskih artikala.

19) Vidjeti: J. C. Bontron i J. Mengin: »Industrijalizacija, faktor integracije malog ruralnog grada i njegove regije«, **Recherche sociale**, No 69. siječani—ožujak 1979.

- postoji rizik gubitka ruralnog karaktera regije uslijed dolaska novih radnika;
 - pomicanje težišta političkog lokalnog centra u korist direkcije tvornice;
 - moguća destrukcija života susjednih sela u mjeri u kojoj radnici napuštaju svoje tradicionalne aktivnosti da bi se smjestili u gradu: Bantron i Mengin²⁰ dodaju:
- »... dolazak industrije u selo donosi novu strukturaciju prostora, mijenja odnose između malog grada i njegove okoline, stvarajući na taj način nove solidarnosti ali i oblike ovisnosti.«

razina života

(15) Jedan od dugoročnih socijalno-ekonomskih ciljeva nacionalnih politika jest smanjenje razlika u dohotku između seoskih i gradskih stanovnika. Postavlja se pitanje: u kojoj su mjeri ostvarene te aspiracije. Dok je u SAD razina osobnog dohotka po stanovniku u ruralnim regijama dostigla 80% iste kategorije dohotka u urbanim regijama, jedna nedavna analiza regionalnih dispariteta u EEZ²¹ pokazuje da je raskorak između najbogatijih i najsiromašnijih regija zajednice, mjeren tržišnim cijenama i tekućim terminima razmjene, jako povećan u 70-im godinama. Raskorak između deset najdinamičnijih regija (u kojima živi oko 29 milijuna stanovnika) i deset najzaostalijih regija (21 milijun stanovnika) povećao se od 2,9 naprama 1 u 1970. na 4,3 naprama 1 u 1977. ili od 4 : 1 na 5,1 : 1, ako se uključi i Grčka.²² U svakom slučaju najzaostaliye su regije uglavnom ruralne, dok su, s izuzetkom regije Groningen (Nizozemska), koja se radi proizvodnje prirodnog plina može smatrati iznimnim slučajem, sve najdinamičnije regije po karakteru urbane.

(16) Iako siromaštvo nije isključivo ruralni problem, ipak je činjenica da mnogo pretežno ruralnih regija ima dohodak koji ih smješta ispod praga siromaštva, bez obzira kako ga definirali. Tako u Evropi periferne regije juga Italije, Turska, Grčka, Španjolska, Portugal i Jugoslavija, kao i neki dijelovi Francuske, Irske i Velike Britanije stvarno ulaze u tu kategoriju. Karakteristike siromašnih ruralnih zona uvelike variraju, ali možemo utvrditi neke njihove zajedničke crte:

- slaba demografska struktura nastala uslijed neprestane emigracije – većina starih osoba živi na svojim gospodarstvima, često bez nasljednika, a nema ili ima male kvalifikacije ili sposobnosti da koristi svoje resurse;
- ograničenja vezana uz topografiju – udaljenost tržišta i uslužnih centara – klimu i zemljište: planinska područja predstavljaju posebno težak problem;

20) Vidjeti: »Industrijalizacija, faktor integracije malog ruralnog grada i njegove regije«, **op. cit.**

21) **Regije Evrope**, Poglavlje 4, Odjeljak 4.1. i 4.2.

22) Ako bi Španjolska i Portugal bili uključeni u zajednicu, raskorak između deset najbogatijih i deset najsromašnijih regija povećao bi se na 7,8 : 1 u 1977. u odnosu 5,6 : 1 u 1970.

– slaba struktura industrije – industrija zapravo praktično ne postoji, usluge su niske razine;

– niska razina usluga i slabe mogućnosti za zapošljavanje. Mada je razina dohotka ruralnih regija u cjelini poboljšana, povoljni su učinci nejednako raspodijeljeni, bogatiji poljoprivrednici u centralnim dobro razvijenim zonama imaju visoke dohotke, dok su sitniji poljoprivrednici koji žive na udaljenim i slabo korištenim posjedima tek slabo napredovali;

– infrastruktura i javni servisi deficijentni su: voda, kanalska mreža, stanovi, ceste i sredstva transporta, zdravlje i obrazovanje. Problem ruralnih regija djelomično proizlazi iz raspršenosti naselja. Troškovi usluga u udaljenim regijama tako su visoki da ne vrijedi njihovo angažiranje za mali broj osoba. Postavlja se pitanje nije li bolje te osobe koje sada žive u izoliranim zonama preseliti u sela u kojima su usluge dostupnije.

(17) U sadašnjem trenutku možemo identificirati novu generaciju relativno siromašnih osoba. To su mladi poljoprivrednici koji su se latili modernizacije svojih gospodarstava zahvaljujući bankarskom kreditu. Zbog brze inflacije, visokih kamatnih stopa i relativno neelastičnih poljoprivrednih cijena, veliki dugovi koje su uzeli tjeraju ih u neprestanu bitku za preživljavanje.²³

socijalni i ekološki aspekti

(18) Ekonomski razvitak imao je i pozitivne i negativne efekte na selo i seoske stanovnike. Ako za trenutak apstrahiramo spomenuti problem ruralnog siromaštva – pitanje koje se oštro postavlja u udaljenim i napuštenim ruralnim regijama – možemo konstatirati da je stanovnik sela sa svoje strane ubirao plodove ekonomskog razvitka – u obliku podizanja razine života i povećan pristup »dobrim stvarima života«, naročito zbog napretka socijalnih pogodnosti u ruralnim regijama – vode, elektriciteta, transporta i komunikacije. Tehnički progres u poljoprivredi poboljšao je kvalitetu poljoprivrednog rada i u brojne regije donio je visoku razinu profesionalnih kvalifikacija. Veća dostupnost kredita stimulirala je mogućnost investiranja, koja otvaraju nove perspektive poljoprivrednom kolektivitetu. Promjene strukture rada potiču raznovrsne aktivnosti na gospodarstvu i izvan njega. Razvitak industrije u ruralnim centrima služi za zadržavanje seoskog stanovništva, istovremeno putem kreiranja zaposlenosti i stimuliranja usluga u ruralnim gradovima. Svi ti elementi pridonose poboljšanju života u selima, mada se može ustvrditi da probici nisu uvijek bili tako brzi kako se željelo, i da su bili koncentrirani u regijama i skupinama koje već bijahu privilegirane.

(19) Među ostalim promjenama koje se sve u svemu mogu smatrati povoljnima, bilježimo širenje gradskog načina života u seoske kolektivitete, novu ulogu ruralnih zona blizu gradova koja ih čini

23) Vidjeti: »Socijalne promjene u francuskim selima« od Bernard Kaysera, *Economie rurale*, No. 1/1980.

spavaonicama za radnike u gradovima, povećano korištenje sela kao mjesta razonode građana. Ipak se može primijetiti da ovakav pristup održava dominaciju urbanih interesa u ekonomiji. Možemo to tumačiti kao prodor shvaćanja, ma koliko došao sa zakašnjenjem, o mogućnostima da se podijeli materijalni progres koji je toliko vremena bio na strani gradova. Opasnost je u tome da ta penetracija grada u selo može dovesti do toga da ono izgubi ruralni karakter.

(20) Nezaposlenost, posebno strukturalna nezaposlenost na dugi rok, vrlo je visoka u ruralnim regijama, a smanjenje mogućnosti zapošljavanja u urbanim centrima pogoršalo je problem ruralne nezaposlenosti u mnogim zemljama Evrope. Uostalom, veliki demografski gubici izazvali su dezorganizaciju ruralnih lokalnih kolektiviteta. Tome treba dodati distorzije socijalne strukture i dobne strukture prije spomenutih populacija u kontekstu ruralnog siromaštva.

(21) U mnogim se zemljama postavlja problem neprestane presije koja se vrši na ruralni prostor uslijed rasta urbanizacije i razvitka transportnih sredstava. Noviji podaci koji se odnose na Veliku Britaniju pokazuju godišnji gubitak od otprilike 52.000 hektara poljoprivrednih terena upotrebljenih za nepoljoprivredne svrhe.²⁴ Oko 405.000 hektara smatra se kao neupotrebljivo zemljište, dok urbani tereni pokrivaju također 405.000 hektara.²⁵ Širenje putne mreže uvelike je poremetilo ruralni pejzaž. Između 1961. i 1977. dužina cesta izvan gradova u evropskim zemljama članicama OCDE-a povećala se za jednu trećinu, a to je povećanje koje dostiže četvrtinu onoga u SAD. Razvitak cestovne mreže izazvao je posebno težak problem u selima. U 1961. dužina evropskih auto-cesta jedva je prešla 4.000 km. U 1977. ta je dužina dosegla 25.000 km. Posljedice su toga na ruralni život brojne: destrukcija seoskih zajednica, akustička i atmosferska polucija, štete prouzrokovane fauni i flori i fatalne psihološke posljedice koje su proizašle od prodora u selo nekih najgorih aspekata urbanih tenzija. U 1974. jedna studija o megalopolisima sjeverne Evrope, koja se odnosila na jugoistok Engleske, zemlje Beneluxa, sjever Njemačke i Francuske (uključujući i parišku regiju) pokazala je da je oko 1980. više od 413.000 kvadratnih kilometara analizirane regije bilo smješteno 500 metara od autoputa. U Nizozemskoj to predstavlja 40% površine i oko 8% sveg analiziranog teritorija.²⁶

Jeđan drugi ekološki problem jest polucija sela uslijed novih ekonomskih aktivnosti. Mada su industrijski otpaci – otpadne vode, mineralni otpaci – vrlo značajni, veliki krivac polucije jest moderna poljoprivreda.²⁷ Zapravo, masovna upotreba kemijskih gnojiva i odbacivanje životinjskih otpadaka iz objekata industrijske proizvodnje

24) Pretvaranje poljoprivrednih u nepoljoprivredne terene nije samo po sebi loše jer to ne predstavlja zapreku za poljoprivrednu proizvodnju. Vidjeti o tome ispitivanje ruralnog tradicionalizma u članku G. Wibberleya: «Permanenet change in land use and agricultural realities», **Country Planning**, siječanj 1980.

25) Graham Mooss: **Britain's Wasting Acres**, London, 1981.

26) **Megalopolisi sjeverozapadne Evrope**, studija pripremljena od ERIPLAN-a za Komisiju Evropske zajednice, 1974.

27) **Računovodstvo poljoprivrednih i šumarskih aktivnosti sa zaštitom okoline** — Izvještaj Delegacije Švicarske na Ministarskoj konferenciji o okolini, rujan 1979, Evropski savjet, str. 9 i 10.

goveda uzrokuje velike probleme polucije vode. Biljni i životinjski život u rijekama a i jezerima ozbiljno je poremećen. Ekstenzivna upotreba pesticida velika je prijetnja fauni i flori. Značajne su posljedice radova na poljoprivrednoj restrukturaciji, osobito irigacijama na opću biološku ravnotežu. Destruktivni utjecaj na pejzaž ima erozija terena koji su prepušteni djelovanju prirodnih sila.

(22) Slabo provedeno uređenje prostora također je faktor destrukturacije sela: tvornice koje naružuju lokalni pejzaž, poljoprivredni objekti smješteni na pogrešnim mjestima – silosi, hambari, objekti za intenzivni uzgoj stoke i hortikulturni objekti koji stvaraju »plastični pejzaž«, konfuzni programi izgradnje stanova u malim gradovima i selima.

(23) Prije smo spomenuli povoljne učinke povećanog korištenja sela u svrhu rasonode. Ovdje treba izraziti rezervu: masovan napredak rekreativnih aktivnosti doveo je masu građana u selo. Sada smo iznova suočeni s novim problemom ruralne prenaseljenosti – na cestama, u selima i gradovima. Ruralni centri rasonode umnožili su se i u mnogim slučajevima pokazuju najružnija obilježja modernog društva: skupine zgrada i hotela koji dominiraju svakom plažom Mediterana, prenaseljeni tereni za kampiranje, često slabo ekipirani i, općenito, objekti koncipirani bez ikakva ukusa. Polucija uzrokovana odbacivanjem otpadaka također predstavlja težak problem za brojne ruralne regije. Fenomen koji najviše zabrinjava jest gubitak vlastitog karaktera brojnih ruralnih regija uslijed turističkog prodora: prenaseljenost, stvaranje mjesta odmora i ostalih pogodnosti za turiste, koji često nisu u skladu s lokalnom okolinom.

S francuskog preveo Vlado Puljiz.